

Is zingeving vrouwelijk?

Chia Longman en Gily Coene

Bijna vijf jaar geleden bracht het Tijdschrift voor Genderstudies een speciaal nummer uit 'Twee geloven op een kussen' met als uitgangspunt de ongemakkelijke verhouding tussen feminisme en religie (Mulder, 2004). Dat die moeilijke verhouding zowel empirisch als theoretisch ter discussie staat, wordt gestaafd door een recente bloei in 'gender- en religie'-onderzoek binnen internationale Vrouwen-, Gender- en feministische studies. Voor dit nummer van het *Tijdschrift voor Genderstudies* wilde de redactie eens peilen of, en zo ja, hoe Genderstudies in het Nederlandse taalgebied heeft ingehaakt op deze trend. Daarbij leek het ons interessant om niet enkel religie maar 'levensbeschouwing' of zelfs 'zingeving' als algemeen uitgangspunt te hanteren. In het actuele maatschappelijk debat zien we bijvoorbeeld dat religie vanuit een feministisch perspectief wordt geproblematiseerd, terwijl vormen van ongebonden of alternatieve religiositeit en spiritualiteit vaak als vrouwelijk worden voorgesteld.

De eerste vraag die dit opwerpt is of enkel 'religie', in de betekenis van godsgeloof of godsdienst, als problematisch geldt in termen van vrouwenemancipatie. Met andere woorden: zijn ongebonden vormen van spiritualiteit en daarnaast de niet-religieuze of niet-godsdienstige levensbeschouwingen feministischer of vrouwvriendelijker? Ten

tweede komen de meer klassieke vragen op, of een vervrouwelijking van spiritualiteit en religie als een emancipatorisch gegeven moet worden gezien, dan wel een aanwijzing vormt voor een algemene devaluatie en marginalisering van het spirituele en het zingevende domein in onze huidige samenleving? En ten derde, hoe hangen deze ontwikkelingen samen met de relatie tussen levensbeschouwing en mannelijkheid?

Hoewel uiteraard geen enkele van de ingezonden bijdragen voor dit themanummer rechtstreeks op deze 'grote' vragen eenduidig antwoord geeft, kon de oproep voor artikelen – tot onze vreugde – op heel wat belangstelling rekenen, en werd de redactie aangenaam verrast met een enorme disciplinaire en thematische variëteit in het wetenschappelijk engageren met het levensbeschouwelijk domein. Voor u ligt dan ook het eerste deel van een nummer over levensbeschouwing, 'zingeving' genaamd, waarin vooral historische bijdragen zijn opgenomen. In een volgend nummer over levensbeschouwing dat begin 2009 zal verschijnen, besteden we aandacht aan zowel heden als verleden en zal het accent meer liggen op vormen van religieus pluralisme.

Gender en levensbeschouwing

Als het gaat over traditionele vormen van religiositeit in de westerse maatschappij, dan voornamelijk het christendom, wordt dikwijls aangevoerd dat sinds de industrialisering religie meer en meer een vrouwenzaak werd. Structurele maatschappelijke differentiatie ging gepaard met een secularisering van de mannelijke publieke sfeer versus een privatisering van religie die uitmondde in de feminisering daarvan (de zogenaamde feminiseringsthese). Dit belette uiteraard niet dat officiële functies en machtsposities binnen de religieuze instituties overwegend voorbehouden bleven aan mannen, hoewel winsten voor vrouwen op dit terrein sterk variëren naar gelang de religieuze traditie, gemeenschap of congregatie in kwestie. Hoewel de tweede feministische golf overwegend antiklerikaal was, zijn veel feministen zowel binnen als buiten hun tradities religieus actief geweest. Hedendaags onderzoek binnen Genderstudies begint dan ook steeds meer aandacht te schenken aan de variëteit aan historische en contemporaine vormen van vrouwelijke religiositeit en spiritualiteit, waarbij een trefwoord als 'agency' een belangrijke inzet vormt (zie onder anderen Mack, 2003; Mahmood, 2005).

In de West-Europese context, waar in tegenstelling tot de rest van de wereld, de secularisering ten aanzien van traditionele religie zich nog steeds voortzet, blijken toch vooral vrouwen in toenemende mate de traditionele kerken te verlaten (Aune, Sharma & Vincett, 2008). Sommige onderzoekers (Heelas & Woodhead, 2005) wijzen in dit verband op een 'spirituele revolutie', waarbij de traditionele religie aan belang inboet ten voordele van nieuwe ongebonden vormen van spiritualiteit. Godsdienstsociologen Eeva Sointu en Linda Woodhead (2008) stellen dat circa 80% van de aanhangers van de zogenaamde ho-

listische spiritualiteit (yoga, wellness, wicca, enzovoorts) in Noord-West Europa en Noord-Amerika vrouwelijk zijn. Met hun focus op relationele vormen van autonomie en individualisme en het belang van lichamelijke en zorg, geven vrouwen die participeren aan de alternatieve spiritualiteit vorm aan zowel traditionele als post-traditionele definities van vrouwelijkheid.

Maar migratie en globalisering hebben ook bijgedragen aan de groei van cultureel – inclusief religieus en levensbeschouwelijk – pluralisme, ook in de Lage Landen. Nieuwe religieuze gemeenschappen ontstaan of transformeren zich doorheen migratietrajecten, wanneer immigranten en hun nakomelingen op zoek gaan naar zingeving en levensbeschouwelijke vormen van gemeenschap in een nieuwe omgeving, vormen die sterk kunnen afwijken van die van het 'thuisland'. Dit gaat gepaard met heel variabele consequenties voor de positie van de vrouw. Maar er komen ook nieuwe en hybride vormen van levensbeschouwelijke beleving en identiteit tot stand wanneer bijvoorbeeld 'autochtone' vrouwen én mannen worden aangetrokken door en zich bekeren tot 'nieuwe' religies zoals de islam.

Gezien de recente verschuivingen op het gebied van religie zijn traditionele theorieën en hun begrippen (zoals dichotomieën van het individu versus de gemeenschap, het materiële versus het spirituele; de publieke versus de private sfeer, traditie versus moderniteit en religie versus politiek) in elk geval ook vanuit een genderperspectief aan herziening toe. Het wordt stilaan duidelijk dat de *sui generis* opvatting van 'religie' gekoppeld aan even imaginaire constructies zoals 'cultuur' en zelfs 'beschaving', die in het maatschappelijk debat vaak wordt gehanteerd, is achterhaald. Binnen Genderstudies en feministische theorievorming is de laatste jaren veel aandacht besteed aan de manier waarop genderkwesties zoals

rechten van vrouwen en holebi's zijn ingezet in een discours van de zogenaamde superioriteit van het 'moderne/seculiere/westerse zelf' versus de 'inferieure/onderontwikkelde/traditionele/religieuze ander'. Het eenzijdig beeld van de 'onderdrukte moslimvrouw' is niet alleen bevochten maar ook belangwekkend gecounterd met onderzoek naar allerlei vormen van islamitische vrouwelijke religiositeit, waarvan de implicaties voor feministische theorievorming worden bediscussieerd (Coene & Longman, 2005).

Voorbij de 'postseculiere hype'?

Maar met de oproep voor artikelen voor dit nummer beoogden we in elk geval het debat breder te trekken dan wat misschien als een 'postseculiere' hype gezien kan worden in het debat rond vrouwelijke religieuze *agency* en subjectiviteit. Er wordt volop aandacht geschonken aan het verband tussen religieuze vitaliteit en emancipatie daar waar voorheen feminisme en religie als onverzoenbaar werden beschouwd (Longman, 2007). Ons inziens dient vanuit een postseculier perspectief echter ook aandacht geschonken te worden aan de diversiteit van zingevingskwesties in relatie tot gender over de grenzen van religie heen. Ook in niet-godsdienstige levensbeschouwingen, zoals het humanisme (Nederland), het vrijzinnige humanisme (Vlaanderen) en de irreguliere (niet-godsdienstige) vrijmetselarij zijn vragen van zelfbestemming, existentiële vraagstukken, verbondenheid, welzijn en spiritualiteit aan de orde. De relatie tussen feminisme en humanisme is de voorbije decennia in het kader van het differentie- en het postmoderne denken uitvoerig besproken vanuit een filosofisch-theoretisch perspectief. De auteurs in dit nummer vragen zich af: hoe zit het eigenlijk in de praktijk van de diverse zingevingrichtingen?

Gita Deneckere bespreekt in haar bijdrage 'Le Droit Humain' en de paradoxen van de universele broederschap' de houding ten aanzien van het lidmaatschap van vrouwen in vrijmetselaarsloges in het negentiende-eeuwse België. Haar bijdrage heeft echter ook een hoge actualiteitswaarde: tot op vandaag weigeren mannenloges, die zich nochtans laten voorstaan op beginselen als redelijkheid, universaliteit en gelijkwaardigheid, om zusters in hun werkplaatsen op te nemen. Het is inderdaad een merkwaardig gegeven, omdat de vrijmetselaarsloges zich ook vaak hebben ingezet voor vrouwenemancipatie: stemrecht, onderwijs en abortus om de belangrijkste te noemen. Waar vrouwen al werden toegelaten was dit niet zelden om instrumentele en politieke redenen, namelijk om de macht van het katholicisme te doorbreken. Haar bijdrage legt ook de ambigüiteiten van het humanistische Verlichtingsideaal bloot: de idee van de menselijke gelijkwaardigheid blijkt niet te verhinderen dat vrouwen uiteindelijk toch als bijbelse Eva's met erotiek, zinnelijkheid, chaos en verstoring van de redelijkheid worden geassocieerd en op grond daarvan van de spirituele aangelegenheden worden afgezonderd of uitgesloten.

De volgende bijdrage door Ulla Jansz 'De ergste vijand' handelt eveneens over de genderdimensie binnen de 'vrije' niet-godsdienstige levensbeschouwingen in de negentiende eeuw, maar dan bij noorderbuur Nederland. Hier komen de individuele vrouwen aan bod die feministische én atheïstische idealen koesterden, elkaar soms ontmoetten in de eerste vereniging van vrijdenkers de Dageraad, en geïnspireerd werden door 'radicaal' feministische publicaties zoals die van Muttatuli. Hoewel Wilhelmina Drucker, Titia van der Tuuk en Annette Versluys-Poelman binnen de eerste feministische golf eerder een afwijkende visie op thema's zoals seksualiteit en het huwelijk innamen, merkt Jansz op hoe

die nauwelijks is bestudeerd geweest in relatie tot hun kritiek op het heersend christelijk moraal. Terwijl in de historiografie van de vrouwenbeweging het foutief idee dat in de negentiende eeuw feminisme onverenigbaar zou zijn geweest met het christendom al lang is bijgesteld, heeft dit geleid tot gebrek aan aandacht voor het uitgesproken atheïsme van een aantal eerstegolffeministen.

Daarna keren we terug naar het negentiende-eeuwse België met een heel ander thema dat minder vaak aan bod komt in het veld van Genderstudies en levensbeschouwing: mannelijkheid. De cultus van de Heilige Hartdevotie won vooral in de negentiende eeuw aan populariteit en werd net als de Mariale devotie karakteristiek voor het ultramontaanse katholicisme. Aan de hand van archiefonderzoek betracht Tine Van Osselaer in haar bijdrage 'Une Oeuvre essentiellement virile' ten eerste de feminiseringsthese te ondergraven. Deze stelt dat zoals vele andere christelijke geloofsgemeenschappen ook deze cultus als overwegend 'feminiën' gekarakteriseerd kan worden wegens het groot aantal vrouwelijke volgelingen en de 'emotionele en sentimentele' voorstellingen en devotiepraktijken. Van Osselaer beargumenteert echter dat in de Belgische casus van het ontstaan van mannenbonden in de negentiende en twintigste eeuw, die zich expliciet tot mannen richten en 'masculiene' religieuze inhouden en symboliek opnemen, evengoed niet simpelweg in termen van een 'masculinisering' kan worden gedacht. Er is eerder sprake van een differentiatie tussen en binnen mannen- en vrouwenbonden van de Belgische Heilige Hartdevotie waarbij ook met factoren zoals macht, klasse en geografie rekening dient gehouden te worden.

Dit themanummer draagt bij aan de problematisering van een aantal visies op de relatie van levensbeschouwing en gender, waaronder de feminiserings-, masculiniserings- en de

postseculariteitsthese. Zingeving is uiteraard niet zomaar 'vrouwelijk', want vormen van levensbeschouwing zijn nooit inherent tegenovergesteld: de invulling daarvan gebeurt altijd in een bepaalde context waarin gender op steeds verschillende manieren wordt betekend en georganiseerd. En juist in genderperspectief blijken de klassieke grenzen tussen religieuze en andere levensbeschouwingen minder eenduidig dan vaak werd aangenomen.

Tot slot is in dit nummer een bewerking van de oratie van Mineke Bosch opgenomen, die sinds vorig jaar de Leerstoel 'Gender en Wetenschap' aan de Universiteit van Maastricht bekleedt. Zoals in het levensbeschouwelijk domein, blijkt uit het onderzoek van Bosch dat ook in het veld van haar tegenpool, namelijk de wetenschap, participatie, representatie en herinnering worden gekenmerkt door genderverschillen en -ongelijkheid.

Literatuur

- Aune, K., Sharma, S. & Vincett, G. (Eds.) (2008). *Women and religion in the West: Challenging secularization*. Aldershot: Ashgate.
- Coene, G. & Longman, C. (Eds.) (2005). *Eigen emancipatie eerst? Over de rechten en representatie van vrouwen in een multiculturele samenleving*. Gent: Academia Press.
- Heelas, P. & Woodhead, L. (2005). *The spiritual revolution: Why religion is giving way to spirituality*. Oxford: Blackwell.
- Longman, C. (2007). Baas in eigen kerk? Naar een postseculier feministisch bewustzijn. *Historica*, 30, 2, 3-6.
- Mack, P. (2003). Religion, feminism and the problem of agency. Reflections on eighteenth-century Quakerism. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 29, 1, 149-177.
- Mahmood, S. (2005). *Politics of piety: The Islamic revival and the feminist subject*. Princeton & Oxford: Princeton University Press.
- Mulder, A. (2004). Redactioneel. Twee geloven op een kussen: over feminisme en religie. *Tijdschrift voor Genderstudies*, 7, 1, 2-7.
- Sointu, E. & Woodhead, L. (2008). Spirituality, gender, and expressive selfhood. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 47, 2, 259-276.